

"הלך ד' אמות בארץ הקודש תיכף זכה להשיג את כל מבוקשו וחפצו"

החסידיים, תוך כרי הבעת פקפוק עקרוני במהימנות המסירה שלהם ובמהימנות הטייתם האידאולוגית. אין ספק שתמיד יפות הוהירות והביקורתיות כלפי כל מקור היסטורי, בוודאי ביחס לטקסטים שלא שרדו במקורם אלא רק בהעתקות, אך צריך להודות ביושר, שקריטיציזם מחמירים כאלה אינם מופעלים תמיד על שאר הצדדים לפולמוס הדתי והחברתי שבו השתתפו החסידיים. היסטוריונים שעסקו בחקר החסידות – למן שמעון רובינבך ועד מרדכי וילנסקי (שנפטר לפני זמן לא רב) נטו לתת אמון כמעט בלתי מסויג במקורות המתנגדים והמשכיליים שתיארו את החסידים. מקורות אלה מוצגים לא פעם כעדות אותנטיות, על אף שאין ספק שהן מגמתיות, וחלקים מתוכן מבוססים על עיוות האמת, הטיה ושכתוב.

לפני כארבעים שנה כתב הרב והחוקר החב"די, חיים ליברמן, כנגד גישה צלבנית זו, שאותה ייחס לגרשם שלום ולתלמידיו: "על פי המשפט העברי כל אדם יש לו חזקת כשרות עד שיתברר שאיננו חזקתו, ועל פי משפט בית מדרשו של פרופ' שלום הרבר להיפך: הכל בחזקת חשודים, מי בשבתאות, מי ביוף, ומי בהמתקה וכו', עד שהם יבררו. זכורני זו היתה שיטת המשטרה בארץ מולדת (רוסיה הצארית): הכל היו בחזקת חשודים, והפקודה לשוטרים היתה: 'סחוב למשטרה, שם יבררו'."

אינני מציע להניח שכל היוצא מתחת ידי החסידיים הוא מהימן, ומובן מאליו שכל חוקר צריך תמיד להביא בחשבון אפשרות של יוץ ושל שכתוב, אך עליו לכלול בשיקוליו גם את מבחן הסבירות ולא לפסול מראש, ללא הוכחות של ממש. תהליך הבחינה של המקורות ששרדו מתחיל מאותו רב המקמק וסובייקטיבי שקשה מאוד להגדירו ולכמתו: "חותם האמת". חוקר המצוי בתחומי ובקי במקורותיו ועובלמם הפנימי מי נושאי המסורות הללו יצליח בקלות יחסית לזהות בכל מקור את חותם האמת. ובכלל, הבעיה אינה בהבחנה שבין אמת לשקר או בין אותנטי למוזויף – אלה הם דברים שקל יחסית להבחין בהם – אלא במי דת המהימנות שיש לייחס למקורות האותנטיים – גבוהה, בינונית או מעטה.

ונחזור לאיגרות החסידיים, כפי שהן מוצגות ב"היסטוריה שכנגד". לצד פרטים רבים שקרלינסקי מחדש בכירוריו – על חלקם אפשר כמובן להתווכח – דומני שההצבעה על הויקה שבין פרסום חלקי המאחרים של הקורפוס, בשלהי המאה ה-19, לבין התגבשותה של האורתודוקסיה, היא הישגו החשוב של הספר. צירופם של קובצי איגרות החסידיים לז'אנר ההיסטוריוגרפיה האורתודוקסית וחשיפת מקומן של האיגרות ככלי במאבק הכולל שניהלה החברה החרדית האשכנזית בהשכלה, במודרנה ובלאומיות היהודית החדשה הם נדבך נוסף במחקר האורתודוקסיה במאה ה-19, מחקר שהתפתח בצורה מרשימה ברור האחרון.

ברור לגמרי כי הקונטקסט של פרסום הקבצים – פרובלמטי ככל שיהיה – אינו אמור להשפיע בהכרח על אמינות הטקסטים הכלולים בתוכם. אף על פי כן, הפיתוי לקשור בין הקונטקסט לטקסט הוא גדול ואף קרלינסקי לא נמלט ממנו. דיון פילולוגי מפורט אינו מתאים למסגרת זו, מה עוד שעקרונותיו נתבררו באור רונה במאמריהם הפולמוסיים של רעיה הרן ויהושע מונדשיין, שנרפסו ב-1990 ו-1992 בכתב העת "קתר"ה". ובכל זאת אם עד עכשיו עסקנו ב"היסטוריה", אסיים את דברי בקורות של "כנגד", וכשתי הערות קצרות, האחת כללית והאחרת פרטית.

בדיונו כופר קרלינסקי את הקבצים השונים של האיגרות למאבקים ופולמוסים רעיוניים חברתיים שונים. "איגרת הקודש", למשל, שראתה אור ב-1794, משקפת לדברי המחבר "ביקורת נוקבת על דרכו (הרעיונית) של מייסד חב"ד" (עמ' 39); הרפסת "פרי הארץ", בשנת 1814, נועדה "לבסס את דמותו של מנהיג חב"ד כממשיכם בהנהגה של המגיד ושל ר' מנחם מנדל מוויטבסק". ר' שניאור זלמן עצמו אמנם כבר לא היה בין החיים, אך בניו היו עשויים להפיק תועלת מפרסומן על רקע המחלוקת שפרצה בחב"ד בין בניו של ר' שניאור זלמן לבין ר' אהרן הלוי מסטארושלה" (עמ' 64); ואילו ספר "ליקוטי אמרים", שראה אור בשנת 1911, "נועד לחזק את מעמדה של שושלת רוח'ן ככוח חרדי מרכזי בחברה היהודית של גליציה" ולהציגה כממשיכתם הנבחרת של מורשת המגיד ממוז'יק" (ר' מנחם מנדל מוויטבסק (עמ' 176).

המשך בעמ' 13

טבריה במאה הי"ח

האחרון פרסמו כמה וכמה מחקרים עקרוניים וחדשים ניים, וספרו של קרלינסקי, שהוא בכתיבתו יין ישן (ראו שיתוף בעבודת מוסמך שנכתבה לפני כעשור) בכלי חדש, נועל לפי שעה את השימה.

המשתף לכמה מחקרים שהתפרסמו באחרונה הוא תיאוריה רעיונית שאפשר לכנותה "הקונספירציה הקדושה". עיקרה הוא שבטקסטים החסידיים, במיוחד בקורפוס איגרות החסידיים על מקורותיו השרים, משמשו ידע עסקנות, שהשמיטו והוסיפו מלים, משפטים ואף פסקאות שונות ומשונות; שכתובים אלה, המיוחסים על פי רוב לחסיד חב"ד, היו מוגעים מסריבות אידאולוגיות שונות – למן הרצון לרתום את הטקסטים המקוריים להכרעה במאבקי כוח ושררה ועד לרצון לשמור על כבודם של הצדיקים ועל מעמדם בפנייתאון היזכרון ההיסטורי של החסידות. רק פרשנות כזו יש בכוחה להסביר את הבעיות הפילולוגיות הקשות שהאגרות גדושות בהן, הסתירות ושינויי נוסח קיצוניים בין המקבילות. המסקנה ההגיונית היא שמהימנות החומר מוטלת בספק מבחינה היסטורית.

קרלינסקי מדגיש אמנם כי עניינו העיקרי הוא בצד הקונטקסטואלי ולא בצד הפילולוגי, ואף על פי כן ברור לאן נוטה דעתו. ספרו מייצג נאמנה את התווה הרואה באיגרות מקור מופקפק, לפחות כל עוד אין בידו איגרות אותנטיות (כלומר אוטוגרפיות) של הכותבים. לשם גילוי נאות עלי להצהיר שאני רואה את עצמי כשייך ל"בית המדרש הישר", אסכולת "התמימות הקדושה". זו גורסת שלמרות בעיות פילולוגיות קשות בטקסטים הללו, אין לראות בדרך כלל בשינויים שנעשו בהם פרי של תכנון ציני ומניפולטיבי אלא פרי של שינוי מסירה, שאירעו בדרך כלל בשל רשלנות או בשל קשיים אובייקטיביים. שיבושים וסתירות אלה אופייניים למסורת העתקת כתבי יד המוכרת היטב מתקופות שונות טרם המצאת הדפוס, וכדי לטעון את ההיפך יש להביא ראיות חזקות הרבה יותר מכפי שנעשה עד כה. רשלנות, תמימות ואף טיפשות יש ויש, והערך אף היה מתמיה יותר מקיומן; אך כדי להוכיח רשעות או זקוקים להוכחות טובות ומשכנעות.

דומני שדווקא הגישה התמימה והמעריצה של החסידיים אל מה שנחשב כמכתבי רבותיהם היא שהביאה אותם ליפול בפח ולרכוש בכסף רב את האיגרות המזויפות של "גניית חרסון". אפשר לקבוע שזאת למעשה הדוגמה היחידה לזיוף בהיקף גדול בתולדות החסידות. אך יוץ מפרסום זה לא היה פרי מאמץ קוליטיבי ומתוכנן של "בית מדרש חסיד" כלשהו, אלא נעשה בידי אדם בודד, ששום אידאולוגיה לא הנחתה אותו פרט לבצע כסף – והאם בשביל שוטה אחד שזיף מכתבים נאבד את העולם כולו, וכל איגרת תיחחד תמיד כמוזיפת? כדאי להזכיר בקשר לכך שרוב החסידים התנערו מאיגרות אלה משהתברר יוץ, ופרט לארמור"די חב"ד שנכשלו בהן ולא ידעו כיצד לחזור בהם, אין היום אף קבוצה חסידית – ואף לא בחב"ד – שמקבלת את האיגרות הללו כ"איגרות קודש".

הבחינות המחמירות שמציעים היסטוריונים כלפי כל בול איגרות חסידיים מבטאות חוסר אמון לא רק כלפי המקורות, אלא בעיקר כלפי נושאי המסורת,

ההקשר, או ה"קונטקסט". מושג ישן וחדש, שהמחבר רואה בו, ובצדק, יסוד דינמי ומתפתח שעשוי לשמש בידי החוקרים מפתח וכלי עבורה להערכת חשיבותם היחסית של טקסטים מן העבר ששרדו בידינו. דברים אלה יפים כמובן לטקסטים מכל סוג שהוא, כאשר הדוגמה האנליטית שכזו המחבר היא איגרות מנהיגי החסידיים, שגשלו מארץ ישראל למדבר אירופה ברבע האחרון של המאה ה-18. מקומה של ארץ ישראל – שגם היא סוג של "טקסט" – בהיסטוריה של החסידות, שהיא, לצורך העניין, סוג של "קונטקסט" (שאף לו יש קונטקסט משל עצמו: תולדות עם ישראל בעת החדשה, שאף להן יש כמובן קונטקסט משלהן, וכך הלאה) – עבר שינויים מעניינים ב-250 השנים האחרונות. מארץ חפץ, משאת נפש ומקור כיסופים, נחלתם של כל בני החברה המסורתית במזרח ובמערב ואופציה ריאליית רק למיעוט קטן של בני עלייה, היתה ארץ ישראל לחסידי הבעש"ט החדשים, ולמשך תקופה קצרה, למקום ריאלי וקונקרטי – "עם הבתים והגגות ממש", כלשונו של ר' נחמן מברסלב – המצפה ליישובו על ידי הציבור כולו. וכשם שהחסידיים הוציאו נושאים כמו לימוד קבלה, תפילה בנוסח האר"י, אמירת ייחודים או מנהגי טבילה מרשותם של המעטים הנבחרים ו"הפריטה" אותם לרשות הרבים, כך היה אפשר לכאורה לנהוג גם ביחס לארץ ישראל.

ואכן, העלייה החסידית, ששיאה היה בשנת תקל"ז (1777), היתה גדולה בכמות, אך חשוב מכך – גם באיכות. בין העולים היו כמה מהבולטים והחשובים במנהיגי החסידות, תלמידיו של המגיד רוב ממז'יק. כלי להיכנס לפולמוס שעדיין לא פסק בשאלת מניין עיהם של העולים – פולמוס שקרלינסקי לא עוסק בו אלא ברמו (עמ' 35) – הרי ברור שעצם התנתקותם של אישים מרכזיים מעדותיהם וממקום צמיחתה הטבעי של החסידות, והעתקת זירת פעילותם הדתית והציבורית לארץ ישראל, היתה עשויה לשמש בסיס ליצירתו של מרכז חסידי חדש, איכותי ורב עוצמה, שיש בכוחו להאפיל על ריכוזי החסידיים הגדולים במזרח אירופה ולהופכם לסניפים לו.

אלא שדבר זה לא קרה, ומה שקרה היה דווקא ההיפך. לבלובה של ארץ ישראל כאופציה ריאליית להתפתחותה של החסידות היה קצר מועד. למעשה, למן ראשיתה של המאה ה-19 ואילך, ובר ברור עם התעצמות עליית המתנגדים, גם ביניהם רבים בעלי שיעור קומה, ניכר פיתוח גדל והולך בגדולתם של העולים החסידיים. אמנם לא חלו שינויים משמעותיים במספר החסידיים שהתמירו לעלות לארץ, אך כמעט שאין אנו מוצאים עוד מנהיגים חשובים העולים לארץ כדי להשתקע בה, ופחות מאוד גם מספרם של הצדיקים הבאים כעולי רגל כדי לשוב לאחד מכן למקומם. אופיינית היא התבטאותו של ר' נחמן מברסלב, שבני רב ראש השנה תקנ"ט (1798) הגיע לחיפה, וכשדרכה כף רגלו על אדמת הארץ הכריז כי לאחר ש"הלך ד' אמות בארץ הקודש תיכף זכה להשיג את כל מבוקשו וחפצו". הוא אמנם נשאר עוד כמה חודשים, אך לבסוף חזר לאוקראינה מולדתו.

במחקר שהתפרסם באחרונה על "החברה החסידית כצפת כתבת מהגרים" (בקובץ "מחקרי חסידות", בעריכת ע' אטקס, ד' אסף ו' רן, ירושלים תשנ"ט), הוכיח קרלינסקי בצורה משכנעת כי היישוב החסידי בארץ במחצית השנייה של המאה ה-19 אכן היה מזדקן ושמרני. העולים החסידיים ביקשו להמשיך את דרכם הארגון והזהות המוכרים להם ממזרח אירופה, שכן הם "לא באו לארץ הקודש על מנת להקים בה מן המסד חברה חדשה, אלא לבלות בה את ימיהם האחרונים". דגם זה בולט מאוד בניגוד להתפתחויות בחברת ההגיי

מאז פירסם ישראל היילפרין בשנת 1947 את מחקרו המקיף על עליות החסידיים לארץ ישראל, שהתבסס בעיקרו על איגרותיהם, מתפרסמים בתרי רות גבוהה תעודות, ספרים ומאמרים בנושא. כעשור

היסטוריה שכנגד
איגרות החסידיים מארץ ישראל
המקסט והקונטקסט

נחום קרלינסקי. יד יצחק בן צבי, 232 עמ', 76 שקלים

דוד אסף

מרכו ספרו של ד"ר נחום קרלינסקי עומד מושג ההקשר, או ה"קונטקסט". מושג ישן וחדש, שהמחבר רואה בו, ובצדק, יסוד דינמי ומתפתח שעשוי לשמש בידי החוקרים מפתח וכלי עבורה להערכת חשיבותם היחסית של טקסטים מן העבר ששרדו בידינו. דברים אלה יפים כמובן לטקסטים מכל סוג שהוא, כאשר הדוגמה האנליטית שכזו המחבר היא איגרות מנהיגי החסידיים, שגשלו מארץ ישראל למדבר אירופה ברבע האחרון של המאה ה-18.

מקומה של ארץ ישראל – שגם היא סוג של "טקסט" – בהיסטוריה של החסידות, שהיא, לצורך העניין, סוג של "קונטקסט" (שאף לו יש קונטקסט משל עצמו: תולדות עם ישראל בעת החדשה, שאף להן יש כמובן קונטקסט משלהן, וכך הלאה) – עבר שינויים מעניינים ב-250 השנים האחרונות. מארץ חפץ, משאת נפש ומקור כיסופים, נחלתם של כל בני החברה המסורתית במזרח ובמערב ואופציה ריאליית רק למיעוט קטן של בני עלייה, היתה ארץ ישראל לחסידי הבעש"ט החדשים, ולמשך תקופה קצרה, למקום ריאלי וקונקרטי – "עם הבתים והגגות ממש", כלשונו של ר' נחמן מברסלב – המצפה ליישובו על ידי הציבור כולו. וכשם שהחסידיים הוציאו נושאים כמו לימוד קבלה, תפילה בנוסח האר"י, אמירת ייחודים או מנהגי טבילה מרשותם של המעטים הנבחרים ו"הפריטה" אותם לרשות הרבים, כך היה אפשר לכאורה לנהוג גם ביחס לארץ ישראל.

ואכן, העלייה החסידית, ששיאה היה בשנת תקל"ז (1777), היתה גדולה בכמות, אך חשוב מכך – גם באיכות. בין העולים היו כמה מהבולטים והחשובים במנהיגי החסידות, תלמידיו של המגיד רוב ממז'יק. כלי להיכנס לפולמוס שעדיין לא פסק בשאלת מניין עיהם של העולים – פולמוס שקרלינסקי לא עוסק בו אלא ברמו (עמ' 35) – הרי ברור שעצם התנתקותם של אישים מרכזיים מעדותיהם וממקום צמיחתה הטבעי של החסידות, והעתקת זירת פעילותם הדתית והציבורית לארץ ישראל, היתה עשויה לשמש בסיס ליצירתו של מרכז חסידי חדש, איכותי ורב עוצמה, שיש בכוחו להאפיל על ריכוזי החסידיים הגדולים במזרח אירופה ולהופכם לסניפים לו.

אלא שדבר זה לא קרה, ומה שקרה היה דווקא ההיפך. לבלובה של ארץ ישראל כאופציה ריאליית להתפתחותה של החסידות היה קצר מועד. למעשה, למן ראשיתה של המאה ה-19 ואילך, ובר ברור עם התעצמות עליית המתנגדים, גם ביניהם רבים בעלי שיעור קומה, ניכר פיתוח גדל והולך בגדולתם של העולים החסידיים. אמנם לא חלו שינויים משמעותיים במספר החסידיים שהתמירו לעלות לארץ, אך כמעט שאין אנו מוצאים עוד מנהיגים חשובים העולים לארץ כדי להשתקע בה, ופחות מאוד גם מספרם של הצדיקים הבאים כעולי רגל כדי לשוב לאחד מכן למקומם. אופיינית היא התבטאותו של ר' נחמן מברסלב, שבני רב ראש השנה תקנ"ט (1798) הגיע לחיפה, וכשדרכה כף רגלו על אדמת הארץ הכריז כי לאחר ש"הלך ד' אמות בארץ הקודש תיכף זכה להשיג את כל מבוקשו וחפצו". הוא אמנם נשאר עוד כמה חודשים, אך לבסוף חזר לאוקראינה מולדתו.

במחקר שהתפרסם באחרונה על "החברה החסידית כצפת כתבת מהגרים" (בקובץ "מחקרי חסידות", בעריכת ע' אטקס, ד' אסף ו' רן, ירושלים תשנ"ט), הוכיח קרלינסקי בצורה משכנעת כי היישוב החסידי בארץ במחצית השנייה של המאה ה-19 אכן היה מזדקן ושמרני. העולים החסידיים ביקשו להמשיך את דרכם הארגון והזהות המוכרים להם ממזרח אירופה, שכן הם "לא באו לארץ הקודש על מנת להקים בה מן המסד חברה חדשה, אלא לבלות בה את ימיהם האחרונים". דגם זה בולט מאוד בניגוד להתפתחויות בחברת ההגיי

מאז פירסם ישראל היילפרין בשנת 1947 את מחקרו המקיף על עליות החסידיים לארץ ישראל, שהתבסס בעיקרו על איגרותיהם, מתפרסמים בתרי רות גבוהה תעודות, ספרים ומאמרים בנושא. כעשור

אם אכן היו ספרים אלה חלק ממאבק פנים-חסידי כלשהו, מדוע צריכים היו המו"לים, או המביאים לדפוס, להסוות בצורה מתוחכמת כל כך את המסרים שביקשו להפיץ? תעמולה שמסריה אינם קליטים ומפוענחים בקלות אינה שווה הרבה, על אחת כמה וכמה כשהמחברים הם חסידים, שמעולם לא הצטיינו במידת העידון והתייחסות בעידנא דריתחא ואף פעם לא בררו באמצעים בשעת פולמוס. חסידים אלה ידעו יפה מאוד להביע את דעתם בכל דבר ועניין, ומדוע איפוא היה צריך לגייס איגרות קדומות שעה שהיה אפשר להגיד את הדבר עצמו במפורש, ללא הסוואות וללא התנצלויות? והערה פרטנית, שיש לה גם משמעות עקרונית: בפרק השישי

דן קרלינסקי בכעיות שונות הכרוכות במהימנות האיגרות, ובין היתר הוא מעיר על אחת התופעות הנפוצות באיגרות, והיא תאריכי הסותרים זה את זה או מנוגדים לנתונים אחרים הידועים לנו. סתירות כרונולוגיות אלה, טוען קרלינסקי, מוכיחות כי האיגרות שבידינו אינן אותנטיות ואינן מתאימות למציאות ההיסטורית שאר תה ביקשו לשקף. חוקרי האיגרות, הוא מלין, לא תמיד דיוקדקו בעניינים אלה, אלא קיבלו את הנתונים השגויים ללא פקפוק, ולא ראו בהם עילה מספקת לפסילת מהימנות האיגרת כולה. מובן שסתירות מסוג זה ראויות לתשומת לבו של החוקר, אך עיון זהיר ומדוקק עשוי להראות שדברים הנראים לכאורה קשים ומוקשים הם למעשה קלים ופשוטים, ואדגים זאת בשני מקרים שהם אחד.

קרלינסקי מצטט את הערתו של ישראל היילפרין לאיגרת משנת 1787 כדלהלן: "התאריך - יום ד' ר"ח אייר תקמ"ז - נמצא רק בליקוטי אמרים, ובוודאי נפלה בו טעות קלה, שכן חל אותו ר"ח אייר ביום ה' ולא ביום ד'". "הסתירה כאן" - קבע קרלינסקי - "איננה בתאריך סתמי, אלא בראש חודש, שיומו בשבוע היה ידוע בור דאי לכותב האיגרת" (עמ' 185). ובהמשך, בהתייחסות לאיגרת משנת 1788, שבה הודיע ר' אברהם מקאליסק על מותו של ר' מנחם מנדל מוויטבסק, דן קרלינסקי בקשיים הכרונולוגיים העולים מנרסחה השונים של האיגרת וציין בצדק כי לא היה זה סתם מכתב שגרת, אלא מעין איגרת רועים המבשרת ברבים על פטירת המנהיג. ממילא "העובדה שבאיגרת כה חשובה יימצאו סתירות והכרלים כה מהותיים... מלמדת פעם נוספת שאין לקבל את הקובץ כמקשה מהימנה אחת" (עמ' 187). קרלינסקי אף העיר כי החוקרים לא נתנו דעתם לקושי נוסף באיגרת זו והוא מועד פטירתו של ר' מנחם מנדל. באיגרת מסופר שר' מנחם מנדל שכב חולה כמעט שנה, "מחודש אב התקמ"ז ועד יום ב' דר"ח זיו התקמ"ח שנגנז הארון בעו"ה". אלא שבתקמ"ח חל ראש חודש אייר לא ביום ב' אלא ביום ה'. מסקנתו היא שגם את האיגרת הזאת יש לצרף לרשימה הארוכה של איגרות שאין לסמוך על מהימנותן ההיסטורית, שכן אין אפשרות שסתירות כאלה היו מופיעות באיגרת המקורית.

אך האומנם עלינו לזרוק איגרות כה חשובות לפח האשפה של ההיסטוריה? מסתבר שלא, שכן שתי הקושיות החמורות שהעלה קרלינסקי מקודם באי הבנה שפתרונה קל ופשוט: ראש חודש אייר היה תמיד בן שני ימים, וממילא כשכתוב "יום ב' דר"ח זיו", אין הכוונה ליום ב' בשבוע אלא ליום השני של ראש חודש אייר. והוא הדין בדוגמה הראשונה שהכאנו: ראש חודש אייר בשנת תקמ"ז היה גם ביום רביעי וגם ביום חמישי, והכל בא על מקומו בשלום. מובן שאין בדוגמה זו משום שלילת כל הקשיים האחרים שער לים מן האיגרות, אך יש בה לשמש מעין תמרור אזהרה כדי ללמד רנו על הזהירות המופלגת שעלינו לנקוט ועל הכבוד שאנו מצויים לרחוש כלפי מסורת עתיקה של כתבי יד.

ספרו של קרלינסקי ראוי לשבח רבים: הוא כתוב בשפה עשירה, קולחת ובהירה, המאפשרת גם לקורא שאינו מצוי בפרטי הסרגייה להתמצא בה בקלות, אך בעיקר הוא מעורר מחשבה ומאתגר את חוקרי תולדות ארץ ישראל, החסידות והאורתודוקסיה לדרכים רעננות של חשיבה והתבוננות על מקורות המהווים תשתית לתיאור התקופה.